

Ivan Smiljanič*

»Obravnava, kakoršna še ni bila v Ljubljani«: finančna afera Terezije Aristoteles leta 1874**

IZVLEČEK

Prispevek obravnava finančno afero soproge lesnega trgovca Terezije Aristoteles v Ljubljani v 70. letih 19. stoletja. Aristoteles se je zadolžila pri eni od ljubljanskih mešetark, ki so za visoke obresti posredovale pri izposoji denarja, pridobljenega od posojilodajalcev. Pri tem se je Aristoteles močno zadolžila in posegla po prevarah, da bi si izposodila še več denarja. Ko je bilo njeno početje razkrito, je februarja 1874 sledil odmeven sodni proces pred ljubljanskim sodiščem, ki je pritegnil obilo zanimanja ne samo Ljubljančanov, ampak tudi slovenskega in avstrijskega tiska predvsem zaradi dejstva, da je bila večina vpletenih storilk in žrtev ženskega spola. Javno mnenje ni bilo naklonjeno ne Aristoteles ne oškodovanim posojilodajalcem, ki so obveljali za izkoriščevalce, prežeče na ljudi v stiski. Aristoteles in njena mešetarka sta bili obsojeni na dvoletno zaporno kazen.

Ključne besede: Terezija Aristoteles, mešetarjenje, finančna goljufija, Deželno sodišče v Ljubljani, Avstro-Ogrska.

* Dr., Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, ivan.smiljanic@inz.si; ORCID: 0000-0001-8202-8338

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta P6-0280 *Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina Slovenije*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ABSTRACT

“A TRIAL LIKE NO OTHER IN LJUBLJANA”: THE FINANCIAL AFFAIR OF TEREZIJA ARISTOTELES IN 1874

The contribution presents the financial affair of a wood merchant's wife, Terezija Aristoteles, in Ljubljana in the 1870s. Aristoteles took a loan from one of Ljubljana's female brokers who, for steep interest rates, mediated the borrowing of money obtained from moneylenders. In doing so, Aristoteles got heavily into debt and resorted to fraud to keep borrowing increasing sums of money. Once her actions were revealed, a high-profile trial at the Ljubljana Court followed in February 1874, attracting a lot of interest not only from the Ljubljana citizens but also from the Slovenian and Austrian press, mainly because most of the perpetrators and victims involved were female. The public opinion did not favour either Aristoteles or the aggrieved moneylenders, who were seen as exploiters preying on those in need. Aristoteles and her broker were sentenced to two years in prison.

Keywords: Terezija Aristoteles, brokering, financial fraud, Regional Court in Ljubljana, Austria-Hungary

Uvod

Slovenske dežele se v 19. stoletju niso mogle pohvaliti s posebej obsežnim gospodarskim razvojem. Prostor je bil v daleč največji meri agrariziran, redki industrializacijski poskusi pa so bili bolj v nemških kakor slovenskih rokah, saj je Slovencem manjkalo premožen meščanski sloj, ki bi si lahko privoščil večje investicije. Tudi ko so se narodnjaški politiki lotevali ustanavljanja slovenskih gospodarskih ustanov, sta neizkušeni in pohlepni zlahka vodili v propad. Svarilni zgled je bila zadeva Prve občne zavarovalne banke Slovenije, ustanovljene leta 1871 s skupnim trudom predstavnikov tako katoliške kot liberalne provenience, vendar so bili njeni načrti preveč ambiciozni in njeni stroški preveliki, da bi lahko dosegla kakršenkoli uspeh, zato je bila 1876 na nesrečo in sramoto slovenskega tabora likvidirana. Izguba že tako skromnega slovenskega kapitala je bila še bolj boleča, če jo je povzročil tujec, kot v primeru afere ljubljanske banke Kranjska eskomptna družba, ki jo je vodil bančnik italijanskega rodu Jožef Zenari. Bankir je poneveril zajetno vsoto iz vlog slovenskih bančnih vlagateljev in je storil samomor, ko je bila goljufija leta 1884 odkrita.

Zavarovalna banka Slovenija in Jožef Zenari sta bila v časopisu deležna burnih odzivov, vendar nista bila najzgodnejša primera dramatičnega gospodarskega poloma. Ta naziv gre aferi Terezije Aristoteles, ki je pozornost ljubljanske javnosti

in slovenskega tiska zbuja leta 1874. Afera še ni bila natančneje predstavljena v slovenskem zgodovinopisju, z izjemo zapisa, ki ga je za *Slovensko kroniko XIX. stoletja* pripravil Andrej Studen.¹

Blišč in beda Terezije Aristoteles

Terezija (nem. Theresia) Aristoteles, z deklinškim priimkom Dietz, se je rodila leta 1826 bodisi v Regensburgu, kot je zabeleženo v domovinskem listu, bodisi v Münchnu, kot so kasneje poročali časnikarji ob zagotavljanju, da je njeno življenje »romantično, a jako skrivnostno«. Bavarka je že pri osmih letih izgubila starše in v mladosti naj bi se preživljala kot gledališka igralka, nato pa je odpotovala v tedaj rusko Odeso, kjer je pri aristokratski družini sedem let delala kot učiteljica. Leta 1851 je tam dobila prvega otroka, sina Pavla. Pozneje je delala kot guvernanta na Dunaju in v Salzburgu. Prav v Salzburgu je spoznala trgovca z lesom Jožefa Aristotelesa iz Trsta, rojenega leta 1817, ter dobila drugega sina Jožefa leta 1857. Preselila sta se v Ljubljano, kjer sta se poročila in kjer se jima je leta 1860 rodila hči Lucija. Družina je stanovala v stavbi na naslovu Kapucinsko predmestje 74, kasneje Tržaška cesta 23.² Par je očitno naletel na finančne težave, saj sta bili junija 1865 organizirani prisilni dražbi njunega premoženja, ki ju je zahteval podjetnik Lukas Tavčar zaradi neodplačanega dolga 200 goldinarjev.³

Na začetku 70. let je Jožef Aristoteles postal trgovski posrednik v Trstu, zato je vodenje ljubljanske trgovine predal ženi. Od nje je zahteval natančno vodenje vseh izdatkov. Približno leta 1871 ali 1872 se je primerilo, da je soproga pri izračunu zagrešila napako v višini 60 goldinarjev. Napako je skušala prikriti tako, da si je manjkajoči denar izposodila. Odločitev je imela daljnosežne posledice, saj je z njo stopila »na ono polzko pot, ktera jo je pripeljala do sodnijskega odra«.⁴

Terezija Aristoteles se je obrnila na uradniško vdovo Ano Riesner, imenovano Rižnarca, pripadnico razvejane ljubljanske mreže mešetark (šlo je namreč predvsem za ženske), ki so postranski zaslužek služile kot posrednice med posojilodajalci in posojilojemalci – točneje med posojilodajalkami in posojilojemalkami, saj so tudi ti skupini v glavnem predstavljale ženske. Mešetarke so iskale osebe, ki so bile pripravljene posoditi denar in biti za to nagrajene z obrestmi. Glede na to, da je posojilodajalec lahko računal na okoli 5 % mesečnih obresti, so mnogi posojali tudi zajetne vsote. Na drugi strani so do mešetarke sami pristopali ljudje, ki so potrebovali kratkoročno posojilo, vendar si denarja niso želeli izposojati javno, vsem na očeh. Posojilojemalec je podpisal menico, s katero se je obvezal v določenem roku poplačati ne le izposojeno vsoto in visoke obresti, ki so šle posojilodajalcu, temveč je bil dolžan plačati tudi provizijo

1 Studen, *Ženski polom*, 271, 272.

2 *Slovenski narod*, 1. 3. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

3 *Laibacher Zeitung*, 29. 5. 1865, 302, Exekutive Fahrnissen-Feilbietung. *Tagespost*, 27. 2. 1874, 9, Laibach, 25. Februar.

4 *Slovenec*, 3. 3. 1874, 4, Iz sodnijske dvorane.

mešetariki, ki mu je posojilo priskrbela. Provizija je običajno segala med 3 in 5 %, zato je bilo mešetarjenje lukrativna – z drugega zornega kota pa oderuška – dejavnost. Ker so mešetarke upnikom izplačevale obresti, se dolžniki in upniki najpogosteje niso nikoli osebno spoznali.

Ko je Terezija Aristoteles stopila v stik z Ano Riesner, je imela slednja že poldrugo desetletje izkušenj z mešetarjenjem. Svoji stranki je Riesner priskrbela posojilo 100 goldinarjev, ki bi ga morala Aristoteles odplačati skupaj s petimi goldinarji obresti in prav toliko goldinarji provizije za posredništvo. Mesec dni kasneje je menica zapadla, toda Aristoteles ni imela denarja za odplačilo zneska, obresti in provizije. Riesner ji je omogočila, da se ponovno zadolži pri njej z novo menico za 100 goldinarjev pod istimi pogoji. Zgodba se je naslednji mesec ponovila in Aristoteles je zapadla v spiralo novih in novih posojil. Sprva ji ni bilo težko dobivati novih posojil; svoji mešetarki Riesner je zagotavljala, da je izposojeni denar namenjen moževi lesni trgovini, ki je veljala za solidno in dobičkonosno dejavnost. Ne glede na to so obresti, ki so segale od 10 do 12 goldinarjev na mesec, odžirale vse večje vsote. Aristoteles se je morala začeti dodatno zadolževati pri drugih ljubljanskih mešetarkah. Poleg pri mešetarki Riesner si je denar izposojala še s posredovanjem Fani Richter, Marije Comelli, Kristine Čimžar, Flore pl. Gariboldi in Antonije Izatič.⁵ Zlasti Izatič, sicer soproga ravnatelja pomožnega urada ljubljanskega deželnega sodišča, je veljala za neke vrste glavno mestno mešetarko.

Drsenje Terezije Aristoteles v vse globlje dolgove je trajalo celi dve leti. Kot je pričala sama, je morala dve tretjini vsega denarja, ki ga je prejela, porabiti za odplačevanje obresti in provizije mešetarkam. V obupu je poskušala denar dobiti tudi z igranjem loterije in z zavarovanjem pri različnih društvih, da bi lahko zastavljala svoje zavarovalne police. Kljub vsemu temu pa so mešetarke na menice, ki jih je podpisovala Aristoteles, vse težje dobivale posojila od sumničavih upnikov. To je bil znak za alarm, saj je bila prevara tik pred odkritjem. V stiski se je pojavila ideja, da bi menice ponarejali. Med poznejšim sodnim postopkom sta Aristoteles in Riesner idejo za goljufijo pripisovali ena drugi, tako ali drugače pa sta pri ponarejanju sodelovali obe. Aristoteles je od takrat naprej na lažne menice podpisovala izmišljena imena ali osebe, ki o tem niso vedele ničesar, vendar so bile v očeh upnikov bolj kredibilen kreditojemalec kot ona sama. Poleg tega je še vedno upala na morebiten zadetek na loteriji in na dediščino, ki bi prišla od moževe sestre,⁶ bogate neomožene trgovke Lucije Hörmann iz Trsta.

Goljufijo je prekinila smrt Antonije Izatič, ki je 5. julija 1873 umrla zaradi krvavitve v pljučih, stara 48 let.⁷ Z njeno smrtjo je Aristoteles izgubila svojo glavno preskrbovalko denarja. Izkazalo se je, da je Izatič kljub mešetarjenju umrla zadolžena, zato je ljubljansko deželno sodišče nad njeno zapuščino 16. julija razglasilo stečaj.⁸ Med postopkom je bila dokončno razkrita tudi prevara dvojice Aristoteles-Riesner. Jasno je postalo, da med upniki ni več nobenega zaupanja v Aristoteles, tako da ji niso ponujali

5 Slovenski narod, 27. 2. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta. *Laibacher Zeitung*, 27. 2. 1874, 324, Aus dem Gerichtssaale. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 4. 3. 1874, 72, 73, Ženski polom v Ljubljani pred sodnijo.

6 Slovenski narod, 27. 2. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

7 *Laibacher Zeitung*, 12. 7. 1873, 1120, Verstorbene.

8 *Laibacher Zeitung*, 19. 7. 1873, 1162, Conkurs-Eröffnung.

novih sredstev, stari upniki pa so začeli vloženi kapital terjati nazaj. Konec julija 1873 je zadolženost postala znana tudi Jožefu Aristotelesu, ki o ženinem zadolževanju do takrat ni vedel ničesar. Terezija Aristoteles, ki se obsega dolgov ni zavedala, je skupaj z Ano Riesner pred besnimi upniki zbežala na Bled, kjer naj bi resno razmišljali o samomoru z utopitvijo v jezeru.⁹ Ena od prič je kasneje trdila tudi, da je Aristoteles videla na Ježici, kako se je že skoraj šla utopit v Savo, a si je premislila.¹⁰ Neka posojilodajalka je 6. avgusta sodišču podala poročilo o goljufiji in zadeva je prišla pod drobnogled sodnih organov. Aristoteles in Riesner sta bili aretirani in priprti v zaporu na Žabjeku. Dva od oškodovanih upnikov sta zahtevala, naj se nad premoženjem Terezije Aristoteles razglasi stečaj.¹¹ Ljubljansko sodišče je zahtevi ugodilo 7. oktobra 1873. O pomenu, ki ga je afera do takrat dobila v Ljubljani, priča dejstvo, da je bil za stečajnega upravitelja izbran ugleden pravnik, pristaš slovenskega narodnobuditeljskega gibanja in nekdanji ljubljanski župan dr. Etbin Henrik Costa. Stečajni sodnik je postal Franc pl. Gariboldi,¹² kar bi utegnulo predstavljati navzkrižje interesov glede na to, da je bil domnevno v sorodu z eno od omenjenih mešetark, Floro pl. Gariboldi.

Ker sta bili osumljenki obtoženi tudi goljufije, je bila pred ljubljanskim sodiščem pozimi naslednje leto uvedena kazenska obravnava. Prav »sodsko obravnavanje proti po Ljubljani jako znani gospé Tereziji Aristoteles«¹³ (četudi je bila Aristoteles do nedavnega povsem neznana) je pritegnilo obilo zanimanja, saj se ni pogosto zgodilo, da Ljubljančanka poneveri celih 34.373 goldinarjev. Senzacija, kakršne mesto še ni videlo, se je lahko pričela.

»Obravnava, kakoršna še ni bila v Ljubljani«¹⁴

Zgodovinska pričevanja kažejo, da Ljubljančani in Ljubljančanke ob izrednih dogodkih niso izkazali posebne sramežljivosti, temveč so radovedno obiskovali pri-zorišča takšnih in drugačnih škandalov, zločinov, nesreč ter javnih usmrtitev. Igralec Anton Cerar – Danilo je v svojih spominih omenil mladostne reminiscence na konec 60. let 19. stoletja, ko so številne afere, vključno z gospodarskimi propadi, kot neka-kšne sejemske atrakcije pritegovale pozornost meščanov:

»Velika radovednost pa je gnala Ljubljančane na Grad okoli [18]68. leta, kjer so obesili na 'gavge' nekega krvoločnega, doma iz Vipavske doline. Baje je svoji materi odgriznil nos. In samo enkrat se je neki mladi fant v Šelenburgovi ulici ustrelil v srce radi neuslišane ljubezni. Drugi nesrečnež je bil gledališki frizer – pri Jurešiču poleg 'Šušarskega' mosta.

9 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 4. 3. 1874, 73, Ženski polom v Ljubljani pred sodnijo.

10 *Slovenski narod*, 28. 2. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

11 *Laibacher Zeitung*, 28. 2. 1874, 329, 330, Aus dem Gerichtssaale.

12 *Laibacher Zeitung*, 9. 10. 1873, 1626, Concurs-Eröffnung.

13 *Slovenski narod*, 27. 2. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

14 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 4. 3. 1874, 72, Ženski polom v Ljubljani pred sodnijo.

Na sveti večer se je zaprl s svojo ljubico v trgovino in je pozabil plin zapreti in se je z dekletom vred zadušil. Ko pa je bil prvi konkurz [stečaj, iz nem. Konkurs] v Ljubljani pri 'Plavi kugli' na Mestnem trgu, smo hodili gledat 'štempelje', s katerimi so bila vrata zapečateni kakor skale pri Božjem grobu v cerkvi sv. Jakoba. To so bile senzacije za Ljubljano in ob takih prilikah se je vse trlo po mestu kakor pri Šenklavžkih procesijah.«¹⁵

Stanje ni bilo prav nič drugačno ob izbruhu afere Aristoteles. Staroslovenske *Novice* so v razvpitosti afere videle nekakšno potrditev ljubljanskega kozmopolitizma, češ da se tovrstne afere dogajajo samo v metropolah: »Tedaj tudi Ljubljana, in ne samo Dunaj, ima škandalozno pravdo.«¹⁶ To je potrdil tudi začetek sodnega postopka, ko je »[p]red deželno sodnijo [...] čakala velika množica ljubljanskega radovednega občinstva.«¹⁷ »Pravda ta zanima Ljubljančane jako,« je poročal *Slovenski narod*, »ker ne samo, da je bila prvi dan sodiščna sobana v pravem smislu natlačeno polna poslušalcev, tudi pred poslopjem deželnega sodišča in v veži je stalo več nego 400 ljudi, posebno žensk, ki so zijali.«¹⁸ Velik interes Ljubljančank za proces potrjuje tudi navedba, »da je, kakor slišimo, kakih 30 Evinih hčerk pri sodnji vprašalo, ali smejo pravdo poslušati priti, pa se jim ni dovolilo.«¹⁹ Problemi so nastali zaradi nejasnosti glede veljavnosti starega ali novega kazenskega zakonika glede vprašanja, ali ženske kot opazovalke sploh lahko prisostvujejo sodnemu procesu. Na koncu jim je to bilo dovoljeno.²⁰ Večji problem kot zakonodaja je predstavljalo število zainteresiranih, saj je bilo v vseh treh dneh sojenja obiskovalcev tako veliko, da so jih morali biriči poditi s sodišča in je v sodni dvorani kljub zimskemu času vladala neznosna vročina.²¹ V dvorani se je namreč lahko zbralo zgolj okoli sto ljudi, prostora za novinarje pa je bilo še manj.²²

Mreža mešetark v Ljubljani do takrat še ni bila deležna pozornosti tiska, afera pa jo je potisnila v središče javnega zanimanja, kar je povzročilo obilo zgražanja nad »pijavkami« in »vampirji«, ki prežijo na ljudi v stiski. Afera pa je pritegnila tudi druge predstavnike iste branže. *Novice* so se kritično izrazile, da je obravnavo spremljalo »jako veliko občinstva, med njim lepo število tako imenovanih pijavk ali oderuhov.«²³ *Slovenec* se je strinjal, da je obravnava prisostvovalo veliko ljudi, ki se sodišča sicer na široko ognejo, zdaj pa so jih privedli »poželjivost do dobička, kamnitna neobčutljivost, trdosrčnost in ledeno neusmiljenje«, da bi videli prvovrstno senzacijo, namreč »v sodnijskih kleščah žensko, ki je deloma po krivdi ljudi njihove vrste tako daleč zabredla, da je zadela ob kazensko postavo.«²⁴

Aristoteles se je prvi dan sojenja, 25. februarja 1874, na sodišču pojavila oblečena v elegantno črno obleko. Sodni postopek je vodil deželni svetnik Anton Rome,

15 Cerar, *Spomini*, 37, 38.

16 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 25. 2. 1874, 63, Danes se pri deželni sodnji.

17 *Slovenski narod*, 26. 2. 1874, 3, Pravda zoper 'gospó' Aristoteles.

18 *Slovenski narod*, 27. 2. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

19 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 25. 2. 1874, 63, Danes se pri deželni sodnji.

20 *Laibacher Tagblatt*, 24. 2. 1874, 3, Zufolge mehrseitiger Anfragen.

21 *Slovenski narod*, 3. 3. 1874, 4, Dva ženska ljubljanska Plahta.

22 *Slovenski narod*, 4. 3. 1874, 3, Pri zadnjem kazenskem obravnavanju.

23 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 4. 3. 1874, 72, Ženski polom v Ljubljani pred sodnijo.

24 *Slovenec*, 3. 3. 1874, 4, Iz sodnijske dvorane.

tožilec je bil odvetnik Franc Kočevar. Osumljenki sta imeli svoja branilca: 54-letno Ano Riesner je zagovarjal dr. Anton Rudolf, 47-letno Terezijo Aristoteles pa dr. Julij Kozjek iz Gradca, ki je imel dvomljiv sloves hvalisavega branilca številnih težkih zločincev. V slovenskem tisku je bila njegova podoba narisana v izdatno temnih barvah, ker je bil narodni odpadnik, »Slovenec po rodu pa Velikonemec po duhu«.²⁵

Prva je govorila Aristoteles. Njen nastop je po oceni poročevalcev izražal samozavest, govorila je mirno in z izbranim besednjakom. Pojasnila je svojo plat zgodbe in povedala, da nima nikakršnih prihrankov, prav tako naj ne bi nobenega premoženja imel niti njen mož. Jožef Aristoteles je družino preživljal le s tem, kar je sproti zaslužil, obenem pa mu je morala pri tem pomagati že omenjena sestra Lucija Hörmann. Zatem je nastopila Ana Riesner, ki je zatrnila, da je imela svojo klientko za pošteno žensko in da je verjela njenim zagotovitvam, da bo denar vložen v lesno trgovino. Obžalovala je dan, ko jo je spoznala, češ da je bila to »njena največja nesreča, ki jo je pripravila v ječo na Žabjek«, saj ji je prej šlo mešetarjenje »zmirom prav dobro, dokler te nesrečne ženske Aristoteles nij bilo, ki je jej kazala pooblastilo od svojega moža, da jej je morala verjeti«.²⁶ Ko je bila povprašana, zakaj je pomagala ponarejati menice, se je branila s prozornim izgovorom: »Nijsem vedela, da se to ne sme.«²⁷

Večino tridnevnega sodnega procesa je predstavljalo zaslišanje prič. Kljub časopisnim navedbam, da je bilo zaslišanih 23 prič, poročila kažejo, da jih je bilo še enkrat toliko, četudi ta številka vključuje tudi priče, ki iz različnih vzrokov niso osebno nastopile, temveč so prebrali njihove izjave. Štiri petine zaslišancev je bilo žensk, med njimi štiri plemiškega rodu, pet prič pa je bilo mešetark; pogojno lahko mednje štejemo tudi predstavnika stečajne mase Antonije Izatič. Poklici prič kažejo, da so bile oškodovanke v glavnem pripadnice nižjih in srednjih slojev (učiteljica, kuharica, dekla, gostilničarka, šivilja, cvetličarka), najpogosteje pa so bile opredeljene glede na poklice svojih (živih ali pokojnih) soprogov (uradnik, bolnišnični oskrbnik, poročnik, železniški delavec, krojaški pomočnik, mitničar, bibliotekar, trgovski agent, blagajnik, pisar). Moški oškodovanci so bili v glavnem trgovci, posamezniki pa tudi vojaki, železničarji, čevljarji, učitelji. Iz (pomanjkljivih) podatkov izhaja, da so bili oškodovanci različnih starosti, saj jih je bilo dvanajst v tridesetih letih, štirje so bili v štiridesetih, deset v petdesetih letih, trije pa so bili starejši od 60 let; najstarejši oškodovanki je bilo 72 let. Kar se tiče vsot denarja, ki so jih priče zahtevale od Aristoteles, je najpodrobnejše poročilo podal *Laibacher Zeitung*. Po njegovem seznamu sodeč je 44 oseb – med njimi celo Ana Riesner – od osumljenke skupaj terjalo 34.373 goldinarjev. Večina terjatev upnikov je bila nižjih od 1000 goldinarjev, nekatere pa so segle bistveno višje. Med upnicami je rekorderka Flora pl. Gariboldi s 4700 goldinarjev težko terjatvijo, med moškimi pa ljubljanski trgovec Franc Schmitt z 2000 goldinarji.²⁸

Iz pričevanj izhaja, da so tako rekoč vse upnice in upniki pristali na posojanje svojega trdo prisluženega denarja v želji po obogatitvi na račun obresti, sledeč takrat

25 *Slovenec*, 28. 9. 1875, 3, Nemški naravoslovci.

26 *Slovenski narod*, 27. 2. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

27 *Slovenski narod*, 28. 2. 1874, 3, 4, Dva ženska ljubljanska Plahta.

28 *Laibacher Zeitung*, 28. 2. 1874, 329, Aus dem Gerichtssaale.

razširjenemu geslu o visoki donosnosti brez tveganja (nem. höchste Fruktifizierung ohne Risiko). Žena bolniškega strežnika Gabrijela Kremžar je ob vprašanju, kaj jo je napeljalo k posojanju denarja, prostodušno priznala: »Mislim pač, da visoki interesi.« Poslušalstvo se je zasmejalo.²⁹ Nekateri previdni in skeptični upnice so morale mešetarko po več mesecev ali celo let prositi, prepričevati in mehčati, da bi od njih dobile denar. Številne so za to dvignile varno naložen denar, kar so nato grenko obžalovale.

Sodišče je zanimalo, kako so priče prišle v stik z obema osumljenkama. Nekateri so Terezijo Aristoteles spoznale po Ani Riesner, druge po naključju, na ulici ali v trafiki. Nekateri je sploh nikoli niso osebno spoznale. Mešetarki Fani Richter in Flora pl. Gariboldi sta sami šli do Aristoteles in ji ponudili denar, ker sta ji zaupali in ker sta verjeli, da je premožna. Ena od oškodovank, mitničarjeva žena Urška Črnič, je bila celo krščenka Ane Riesner, a ji je botra vseeno izročila ponarejeno menico. Priče so v glavnem posojale denar Tereziji Aristoteles, ker so verjele njenim zagotovitvam o investiranju denarja v lesno trgovino ali priporočilom mešetark. Aristoteles je očitno dajala vtis poštene ženske, ki je znala diskretno namigovati na svojo materialno preskrbljenost, denimo tako, da je upnicam, ki so jo obiskale na domu, kazala (lažna) opolnomočenja svojega moža, bankovce visokih apoenov³⁰ in dragocen klavir, ki naj bi bil delo dunajskega dvornega izdelovalca. Nekaterim je celo razlagala, da potrebuje denar za nakup konjev in kočije za svojo premožno svakinjo.³¹

Trenutek, ko so upnice in upniki spoznali, da so bili ogoljufani, je bil za mnoge skrajno boleč. Terezija Polc iz Tržiča je pričala, da je njen brat posodil Tereziji Aristoteles zajetno vsoto, in kmalu po razkritju naj bi ga prevara tako prizadela, da je umrl.³² Nekateri so se med sojenjem znesli nad Aristoteles. Ljubljanska gostilničarka Jožefa Petrovič ji je zabrusila: »Vi lažete! Sram naj vas bo, vi goljufinja, vi!«³³ Bibliotekarjeva vdova Marija Kosmač je med pričanjem opazila, da se ji Aristoteles smeji, in ji je jezno rekla: »Da[,] le smijajte se, ko ste poštene ljudi odrli.«³⁴ Še najostreje se je Aristoteles med sojenjem sporekla z mešetarko Marijo Comelli, katere mož je bil nekoč Aristotelesov poslovni partner.

Opazovalci procesa in časopisje niso pokazali veliko razumevanja do oškodovanih upnikov. Čudili in smejali so se njihovi pogoltnosti, naivnosti, nerazumevanju postopka mešetarjenja in nepripravljenosti na tveganje, ki ga takšna investicija prinaša. Nekateri priče so pričakovale, da bodo izgubljeni denar prejele tukaj in zdaj, med samim procesom. Poleg tega so številni upniki kljub goljufiji od Aristoteles vendarle prejeli svoj vložek in del obresti, tako da po javnem mnenju niso imeli pravice jadikovati nad izgubo. Celotni katoliški tisk je s precej jedkim cinizmom pisal o »dobrosrčnih« upnikih, ki so za kuliso karitativnosti lagodno živeli od obresti. Tega so se očitno zavedali tudi nekateri upniki, ki se zaradi sramu niso prikazali na sojenju niti niso zahtevali

29 *Slovenski narod*, 27. 2. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

30 *Slovenski narod*, 28. 2. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

31 *Laibacher Zeitung*, 28. 2. 1874, 329, Aus dem Gerichtssaale.

32 *Slovenski narod*, 28. 2. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

33 *Slovenski narod*, 3. 3. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

34 *Slovenski narod*, 1. 3. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

povračila. Na rob nekaterim pričam, ki so objokane pripovedovale, da so izgubljeni denar krvavo zaslužile, je tisk pripomnil, da so brez težav posojale denar po oderuških obrestih.³⁵

Zgolj občasno so se zgodbe upnikov iskreno dotaknile poslušalcev. *Slovenec* je priznal: »So pa tudi med pričami nekatere revice[,] ki so, zapeljane po velikih jim obljubljenih obrestih, izročile svoj 'krvavo' zasluženi denar goljufici. Nekatere jokaje pripovedujejo[,] kako težko jih je zadela ta zguba, in te so res usmiljenja vredne. Pa kdo jim bo pomagal?«³⁶ Mednje sodi železniški čuvaj in oče sedmih otrok Janez Brajdič, ki je pričal, da sta z ženo trudoma prihranila 300 goldinarjev, nato pa je po nasvetu znanca, ki naj bi živel zgolj od obresti svojih posojil, predal vse prihranke Ani Riesner, ki jima je obljubila popolno varnost investicije. »In vidite, gospod prvosednik, nadaljuje mož, jokaje se, izgubila sva vendar vse.«³⁷

Na sojenju so nastopile tudi priče iz gospodinjstva Aristotelesovih. Hlapec Jožef Gorišek je pričal, da Terezija Aristoteles ni sodelovala pri moževi lesni trgovini in da je živela skromno, vendar je veliko igrala loterijo. Prebrali so zapisnik hišne oskrbnice, ki je potrdila gospodaričino skromno življenje in dodala, da ima v lasti samo dve obleki in šest srjac. (V Trstu so pred sodišče poklicali tudi Lucijo Hörmann, vendar ni želela povedati ničesar.) Največ zanimanja je med občinstvom povzročil prihod Jožefa Aristoteles v sodno dvorano, ki žene ni hotel niti pogledati. Kot mož osumljenke se je lahko pričanju izognil, kar je tudi storil in odšel. Prebrali so zapisnik njegovega pričevanja, po katerem do nedavnega o ženinem zadolževanju in goljufiji ni vedel ničesar.³⁸

Ko so priče 27. februarja sklenile svoja pričevanja, je sledil enourni govor tožilca Kočeverja. Ta je sodno obravnavo označil za »v socialnem, ekonomičnem in fiziološki ozirom zanimivo«, saj se je v Ljubljani prvič zgodilo, da »je prišlo nenaravno hlepenje po hitrem bogastvu pred sodnijo, in tu se je odkrilo brezobzirno, tu se bode tudi kaznovalo, upajmo v svarilo drugim, ki morebiti še dendenes upajo priti k bogastvu po enakem potu«. Čudil se je dejstvu, da sta goljufinji lahko nakopili takšno vsoto denarja, po drugi strani pa mnogi pošteni kmetje in obrtniki ne morejo dobiti niti majhnega posojila. Okrcal je tudi zapeljane upnike, ki bi jim moralo biti jasno, da mamljive obljube ne morejo biti resnične. V sklepu je predlagal petletno zaporno kazen za osumljenki (po zakonodaji je Aristoteles in Riesner grozilo med pet in deset let zapor), vendar je sodišču priporočil, da v obzir vzame olajševalne okoliščine in izreče kazen, nižjo od zakonsko predpisane. Sledil je nastop branilca Kozjeka, ki je trdil, da je treba osumljenkama soditi v skladu s časom, v katerem ženske dobivajo vse več pravic, tudi v gospodarstvu, kar prispeva k takšnim ekscesom. Za nesrečo je okrivil pohlepne upnice in mešetarke. Tisk je Kozjekov nastop ocenil slabo, češ da je s čustvenim govorom, v katerega je vpletel tudi nekaj nepotrebnih političnih opazk, nagovarjal bolj poslušalce kot pa odločevalce v sodnem postopku. Drugi branilec Rudolf je zanimal, da je Riesner sodelovala pri goljufiji, in prosil za milostno sodbo. Kmalu zatem je

35 *Slovenski narod*, 28. 2. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

36 *Slovenec*, 14. 3. 1874, 4, Iz sodnijske dvorane.

37 *Slovenski narod*, 3. 3. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

38 *Slovenski narod*, 1. 3. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

sodišče sprejelo sodbo: Aristoteles in Riesner sta bili obsojeni na dve leti težke ječe s strogim postom vsak mesec, ki sta jo takoj nastopili. Obsojenki sta nad razmeroma milo kaznijo izrazili zadovoljstvo.³⁹ »Tako se je končala pravda, ktera je za Ljubljano sicer karakteristična, nikakor pa ne slavna,« je sklenil *Slovenec*.⁴⁰

Podoba sojenja, kot se kaže v časopisju, kaže precejšnjo stopnjo kritične distance poročevalcev. Novinarji so bili seveda kritični do prevare, ki sta jo izvedli Aristoteles in Riesner, vendar tudi do upnic in mešetark, ki so se skušale okoristiti z visokimi obrestmi ali provizijami in so nato na sodišču tožile nad težko usodo, ki jih je doletela. Prav tako je negativno prikazana množica vsiljivo radovednih opazovalcev procesa, med katerimi je bilo, po prepričanju tiska, veliko podobnih izkoriščevalcev. Negativna je bila tudi ocena zagovornikov obeh osumljenk, zlasti Kozjeka, na katerega je bil slovenski tisk apriorno alergičen kot na pripadnika nemškega liberalnega tabora. Opozoriti velja, da afera Aristoteles, za razliko od številnih drugih slovenskih afer te dobe, ni dobila političnega predznaka; po ustaljeni navadi so pripadniki različnih prepričanj ob aferah eden drugemu očitali krivdo in si odgovornost podajali kot vroč kostanj, vendar tokrat česa takšnega ni zaznali. Edina, ki sta si zagotovila naklonjenost tiska, sta bila pravični tožilec Kočevar ter sodnik Rome, ki je zapleten postopek dobro vodil in izkazal seznanjenost s primerom. Primer Aristoteles je bil torej zgodba, v kateri so vsi nastopajoči – razen tistih, ki poosebljajo sodno pravico – negativci.

Afera Aristoteles – časopisna senzacija

Morda je prav moralna oporečnost vseh v prevaro vpletenih strani prispevala k temu, da je zgodba pritegnila pozornost javnosti in prerasla v časopisno afero, eno prvih na Slovenskem. Najpodrobnejše poročilo o zadevi Aristoteles je v štirih nadaljevanjih objavil mladoslovenski liberalni dnevnik *Slovenski narod*, ki je začel izhajati leta 1868. V času afere ga je urejal književnik Josip Jurčič, ki je bil tudi odgovoren za selitev sedeža časopisa iz Maribora v Ljubljano leta 1872, leto dni pred afero pa je časopis spremenil v prvi slovenski dnevnik. Nekoliko kraji povzete sojenja, prav tako natisnjen v štirih delih, je objavil osrednji katoliški list *Slovenec*, ki je takrat izhajal šele nekaj mesecev. Četudi se je časopis običajno izogibal senzacionalističnemu poročanju, je tokrat bralcem najavljal, da bodo o sojenju »najmikavnejše reči povedali«.⁴¹

Izmed nemškega časopisja na Slovenskem je o procesu najobširneje poročal *Laibacher Zeitung*, uradni list ter osrednji časopis slovenskega nemštva, ki je izhajal že od zadnje četrtine 18. stoletja.⁴² V času afere ga je urejal Ignac pl. Kleinmayr iz znane ljubljanske založniško-tiskarske rodbine. Drugi nemški časopis, ki je objavil identično

39 *Slovenski narod*, 3. 3. 1874, 3, 4, Dva ženska ljubljanska Plahta. *Laibacher Zeitung*, 3. 3. 1874, 346, Aus dem Gerichtssaale. *Laibacher Zeitung*, 4. 3. 1874, 352, Aus dem Gerichtssaale.

40 *Slovenec*, 14. 3. 1874, 4, Iz sodnijske dvorane.

41 *Slovenec*, 26. 2. 1874, 4, Sodnijska obravnava.

42 *Žigon, Nemško časopisje*, 22, 23, 32, 33.

poročilo kot *Laibacher Zeitung*, je bil *Laibacher Tagblatt*, list nemških liberalcev in nemškutarjev s precej krajšo tradicijo, saj je prva številka izšla leta 1868.⁴³ V času afere ga je urejal šestindvajsetletni tiskar in založnik Otomar Bamberg. Slovenski liberalni tisk o obeh nemških časopisih in njunih stališčih ni imel dobrega mnenja, kar kažeta priljubljena vzdevka zanj, »Lajbaherica« in »Ljubljanski butelj«.

Afera Aristoteles je presegla slovenske okvire in je imela precej odmeva v avstrijskem tisku. Vrsta časopisov je bolj ali manj obširno poročala o nevsakdanji goljufiji, običajno v rubrikah, posvečenih zanimivejšim primerom z domačih in tujih sodišč, in brez posebnega komentarja. Ne preseneča, da je veliko prispevkov objavil graški tisk. *Grazer Zeitung*, ki je imel tudi vlogo štajerskega uradnega lista, je o zadevi Aristoteles že v času sojenja objavil obširno poročilo,⁴⁴ ki ga je povzel celo *Laibacher Tagblatt*, in poročanje zaokrožil s podobno obširnim poročilom o poteku procesa in sodbi.⁴⁵ Tudi liberalni graški dnevnik *Tagespost* je sodnemu postopku posvetil zajetno poročilo v štirih nadaljevanjih, ki naj bi ga napisal ljubljanski dopisnik,⁴⁶ medtem ko se je katoliški *Grazer Volksblatt* omejil le na kratki notici.⁴⁷ O Aristoteles so lahko brali tudi na Tirolskem, saj je o njej poročal *Innsbrucker Nachrichten*.⁴⁸ Nenavadno močan odmev je sodni proces dosegel v tisku cesarske prestolnice. Osrednji časopis dunajskega liberalnega meščanstva *Neue Freie Presse*⁴⁹ je objavil po graškem *Tagespost* povzeto poročilo⁵⁰ ter kratko sporočilo o sodbi, prejeto po telegramu.⁵¹ Od leta 1848 izhajajoč liberalni dnevnik *Die Presse* je objavil dopisnikovo poročilo iz Ljubljane.⁵² Oglasil se je tudi nemški nacionalistični liberalni *Deutsche Zeitung*, glavni tekmeč *Neue Freie Presse*.⁵³ Lastne prispevke so objavili vodilni katoliški listi, kot so *Gemeinde-Zeitung*, ki so ga brali predvsem trgovci in malomeščani,⁵⁴ *Das Vaterland*, ki je natisnil krajše poročilo v paketu z drugimi novicami iz Ljubljane,⁵⁵ in nedavno ustanovljeni *Neuigkeits-Welt-Blatt*.⁵⁶

Od Ljubljane najbolj oddaljen odmev zadeve Aristoteles, ki je trenutno dokumentiran, je zapis v augsburškem *Allgemeine Zeitungu*, osrednjem časopisu združene Nemčije. Omenjena je v satiričnem potopisu po Kranjskem obskurnega književnika Arnolda Wellmerja. Wellmer omenja obsojenko nenavadno lepega imena, ki si je

43 Prav tam, 52–54.

44 *Grazer Zeitung*, 27. 2. 1874, 3, 4, Laibach, 25. Februar.

45 *Grazer Zeitung*, 2. 3. 1874, 3, 4, Laibach, 27. Februar.

46 *Tagespost*, 19. 2. 1874, 9, Schwindel in Frauenkreisen. *Tagespost*, 27. 2. 1874, 9, Laibach, 25. Februar. *Tagespost*, 28. 2. 1874, 6, Laibach, 26. Februar. *Tagespost*, 1. 3. 1874, 6, Laibach, 27. Februar.

47 *Grazer Volksblatt*, 1. 3. 1874, 3, Ein Schwindelprozess gegen Frauen. *Grazer Volksblatt*, 4. 3. 1874, 4, Die Laibacher Schwindlerinnen.

48 *Innsbrucker Nachrichten*, 21. 2. 1874, 482, 483, Schwindel in Frauenkreisen.

49 Paupié, *Handbuch*, 144–50.

50 *Neue Freie Presse*, 20. 2. 1874, 2, Schwindel in Frauenkreisen. *Neue Freie Presse*, 26. 2. 1874, 8, Schwindel in Frauenkreisen.

51 *Neue Freie Presse*, 28. 2. 1874, 2, Laibach, 28. Februar.

52 Paupié, *Handbuch*, 135–38. *Die Presse*, 28. 2. 1874, 4, Laibach, 28. Februar. *Die Presse*, 3. 3. 1874, 3, 4, Laibach, 2. März.

53 Paupié, *Handbuch*, 157, 158. *Deutsche Zeitung*, 24. 4. 1874, 6, Laibach, 21. Februar.

54 *Gemeinde-Zeitung*, 22. 2. 1874, 12, Schwindel vornehmer Frauen. *Gemeinde-Zeitung*, 5. 3. 1874, 13, Der Frauenprozess in Laibach.

55 Paupié, *Handbuch*, 95, 96. *Das Vaterland*, 3. 3. 1874, 2, Laibach, 28. Februar.

56 *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 22. 2. 1874, 9, Ein Frauenprocess. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 3. 3. 1874, 12, Schwindelnde Frauen.

sposojala denar od revnega meščanstva in s tem sprožila afero, pred katero se skriva tudi München, kar je najverjetneje namig na afero Spitzeder, ki jo bomo omenili v kratkem. »No, država bo Tereziji Aristoteles dve leti nudila brezplačno prenočišče in brezplačno hrano za 706 dni. Preostalih 24 dni bodo dnevi strogega posta, vsak mesec eden ... «⁵⁷

Neobičajnost afere Aristoteles je torej pritegovala zanimanje številnih časnikov, ki so si pri njenem razlaganju pogosto pomagali s sklicevanjem na pretekle sorodne dogodke in osebe, s čimer naj bi bralci lažje doumeli naravo ljubljanske goljufige. Nekateri so zgodbo skušali tolmačiti kot posledico gospodarske krize, ki je izbruhnila 9. maja 1873 z zlomom dunajske borze. Krizo je povzročilo preveč množično ustanavljanje delniških družb v času ekonomske blaginje t. i. ustanoviteljskega obdobja (nem. Gründerzeit), ki niso bile podprte z dovolj kapitala in ki so se pri poslovanju, predvsem pri kupovanju zemljišč in nepremičnin, obnašale špekulativno ter trošile denar lahkovernih vlagateljev. Z Dunaja se je kriza razširila po Evropi in ZDA ter za sabo puščala sled bankrotov, strmoglavljenih vrednosti delnic in krčenja proizvodnje, zato je pogosto obravnavana kot prva večja mednarodna kriza. Njene posledice so se vleklo še dve desetletji in z njo se je končalo obdobje laissez-faire, saj so se države oklenile protekcionizma. Na Slovenskem kriza predvsem zaradi skromnega obsega podjetniškega sektorja ni imela močnega vpliva. Posledice naj bi se še najbolj odrazile v psihološkem smislu, saj so že tako redke slovenske vlagatelje prestrašile pred investicijami v nove projekte.⁵⁸ Seveda Terezije Aristoteles ne moremo neposredno povezati s krizo, saj si je začela denar izposojati že pred njenim izbruhom, kljub temu pa so časnikarji namigovali, da je bilo obnašanje Ljubljančanke simptom lahkomiselnosti, pogoltnosti in dekadence ustanoviteljskega obdobja, ki so vodile v katastrofalen polom. Na to je v zaključnem govoru na sojenju opomnil tudi tožilec Kočever, ki je trdil, da je primer »le majhen epilog k veliki tragediji, ki se je igrala meseca maja na Dunaji, tudi tam se je hlepenenje po nenaravnem bogastvu polastilo najvišjih in najnižjih krogov.«⁵⁹ Novice so ob tem pokritizirale nemški liberalizem, ki je s svojo politiko prostega trga in nebrzdanega bogatenja pripeljal do krize (konservativni tisk je krizo v splošnem dojemal kot božansko kazen za prevlado brezbožnega judovskega liberalizma)⁶⁰ ter dosegel, da se je odpravila zakonodaja, ki je sankcionirala previsoke obresti, kar je omogočilo tudi afero Aristoteles. »Dandanes sme vsak ljudi oderati, kakor mu drago in od 100 gld. zahtevati na mesec 5, 10 ali 50 gold. procentov. Živela odertija – pod krilom postave!«⁶¹

Razen s splošno gospodarsko klimo je tisk skušal razložiti fenomen Aristoteles tudi s posameznimi primeri finančnih goljufov. V avstrijskem tisku, denimo v *Die Presse*, lahko najdemo oznake, ki Aristoteles opredeljujejo kot »malo Spitzeder« (nem. Klein-Spitzeder). Gre za referenco na Adele Spitzeder, katere afera je nekaj mesecev prej odmevala po vsej Evropi. Spitzeder, ki je živela v Münchnu in kariero začela kot igralka – oboje predstavlja zanimivo paralelo z življenjem Terezije Aristoteles –,

57 Wellmer, *Dem Frühling entgegen!*, 1351.

58 Vodopivec, *Velika gospodarska kriza*, 28–31.

59 *Slovenski narod*, 3. 3. 1874, 3, 4, Dva ženska ljubljanska Plahta.

60 Zajc in Polajnar, *Naši in vaši*, 48–52.

61 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 4. 3. 1874, 73, Ženski polom v Ljubljani pred sodnijo.

je leta 1869 odprla banko *Spitzedersche Privatbank*, v kateri je pod krinko pobožne in karitativne katoličanke orkestrirala eno prvih, če ne prvo Ponzijevo shemo v ekonomski zgodovini, saj je stare vlagatelje izplačevala z vložki novih vlagateljev. Prevara je trajala do leta 1872, ko je bila Spitzeder, do takrat že najbogatejša ženska na Bavarskem, razkrinkana, banka pa zaprta. Dimenzije prevare so bile osupljive, saj je več kot 30.000 vlagateljev skupaj izgubilo vsoto, ki bi, preračunano v današnjo valuto, dosegla 400 milijonov evrov. Ker Ponzijeve sheme formalno še niso bile nezakonite, je bila junija 1873 pred sodiščem obsojena na skoraj štiri leta zapora za nepravilno računovodstvo in nemarno upravljanje z denarjem vlagateljev.⁶² Razvpita afera je odmevala tudi v slovenskem (predvsem nemškem) tisku.

Tudi *Slovenski narod* je v naslovu svojega poročila o sodnem postopku, *Dva ženska ljubljanska Plahta*, citiral nedavno afero. Četudi je mamljivo sklepati, da naslov namiguje na naplahtane upnike, gre v resnici za sklic na avstrijskega vojaka in uradnika Johanna Baptista Plachta, katerega škandalozen primer finančne goljufije je le nekaj tednov pred sodnim procesom Aristoteles polnil stolpce avstrijskega časopisja. Leta 1872 je na Dunaju vzpostavil svoje podjetje, s katerim je na podoben način kot Spitzeder izvedel Ponzijevo shemo: od vlagateljev, ki so bili predvsem iz nižjih slojev, je prejemal denar, za katerega je obljubil, da bo investiran in bo vlagateljem prinesel 15- ali 20-odstotne obresti. Prav on si je izmislil prej omenjeno frazo o visoki donosnosti brez tveganja, ki je bila bahavo natisnjena v njegovih oglasih. V resnici je pridobljeni denar porabil za kockanje. Leta 1873 ga je razkrinkal borzni zlom, nekaj dni kasneje pa je sodišče uvedlo stečajni postopek.⁶³ Izkazalo se je, da je Placht nakopičil orjaški dolg 2,8 milijona goldinarjev, vendar je sodišče kot olajševalno okoliščino vzelo v obzir pogoltnost vlagateljev. Februarja 1874 je bil obsojen na šest let zapora, vendar ga je cesar Franc Jožef leta 1877 pomilostil.⁶⁴ Ker je tudi slovenski tisk o Plachtovem sojenju obširno poročal, ne preseneča, da je Terezija Aristoteles zgolj dva tedna kasneje zbudila marsikatero asociacijo na dunajskega goljufa. – Na koncu je tudi ime same Terezije Aristoteles napredovalo do sopomenke za prevaro, saj je *Slovenski narod* ob poročanju o neki češki finančni aferi konec marca 1874 zapisal, da je šlo za »[a]ristotelovsko«
početje.⁶⁵

Tisk je torej skušal pojasniti zadevo Aristoteles s sklicevanjem na gospodarsko krizo, na Adele Spitzeder in Plachta, vendar je afero vseeno obdajala avra še neznanega in do takrat nevidenega. Šlo je za prvo večjo finančno afero v Ljubljani, vendar je v primerjavi z obsegom dolgov iz drugih afer šlo za razmeroma benigne izgube. Kaj je bil pravzaprav element zgodbe, ki je javnost in tisk najbolj vznemirjal? Zakaj je sodni proces pritegnil toliko opazovalcev in zakaj je tisk o njem izdatno poročal ter navajal, da gre za »kazenski postopek, edinstven v kroniki mesta Ljubljane, ki meče čudno luč na družbene in finančne razmere tega majhnega mesta«⁶⁶ Pregled časopisja pokaže,

62 Nebel, Adele Spitzeder.

63 *Innsbrucker Nachrichten*, 27. 5. 1873, 1487–88, Das Börsencomptoir Placht.

64 *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 28. 9. 1877, 3, Placht: der 'höchste Fruktifizierer' – begnadigt.

65 *Slovenski narod*, 21. 3. 1874, 3, Aristotelovsko.

66 *Neue Freie Presse*, 26. 2. 1874, 8, Schwindel in Frauenkreisen.

da sta sodobnike fascinirala in šokirala predvsem dva elementa afere: da je bila večina vpletenih akterjev žensk in da je šlo v nemajhni meri za pripadnice višjih slojev. Kot so zapisale *Novice*: »Zatoženki, priče in poškodovani, – vse to je skoro brez izjemka ženskega spola in – kar dela pravdo še bolj zanimivo – iz tako imenovanih 'boljših in omikanih' krogov.«⁶⁷ Afera je rušila ustaljena prepričanja, ki so jih Slovenci imeli o ženskah, še posebej pa o ženskah iz višjih razredov.

Tako slovenski kot avstrijski tisk sta poudarjala, kako neobičajna je situacija, da se morata zaradi finančne goljufije pred sodiščem zagovarjati dve ženski, da so priče v glavnem ženske iz srednjih ter višjih slojev in da so bile za spremljanje procesa najbolj zainteresirane ženske. Da bi proces naredil še bolj atraktiven, je nemški tisk pretiraval pri opisovanju družbenega statusa Aristoteles in Riesner, češ da izhajata tako rekoč iz aristokratskih krogov (nem. *vornehmen Kreisen*). Vsekakor pa je bilo časopisje enotno v oceni, da gre za »ženski postopek najnovejše vrste«, ⁶⁸ kot ga na Kranjskem še ni bilo.

V slovenskem tisku z začetka sojenja je mogoče opaziti trend, da so pri opisovanju prič iz višjih slojev uporabili besedo »'gospé'«, postavljeno v narekovaje,⁶⁹ kot bi novinarji želeli povedati, da oškodovanke sicer pripadajo eliti, vendar si naziva zaradi svoje izkoriščevalskosti ne zaslužijo. Zaradi tega je bilo sojenje po zagotovitvi *Novic* »jako drastična slika Ljubljanskih socijalnih razmer, kajti gospé iz 'boljših krogov' so pripovedovale, kako so se dale zapeljati po velikih obrestih«. ⁷⁰ Nemara najostrejša kritika sploh ni prišla iz ljubljanskega tiska, temveč iz liberalne goriške *Soče*:

»Negnjušno je bilo videti pri konečnem obravnavanju lepe, mlade elegantne gospe, pripovedovaje, da je je 'amor sceleratus habendi' [bolestna strast do premoženja, iz Ovidovih *Metamorfoz*] zapeljal, da so denar proti visokim obrestim posojale; negnjušno je bilo slišati priče, pripovedujoče, da so za par posojenih stotakov samo na obrestih dobile izplačan kapital s poštenimi interesi vred, pa so vendar še zahtevale, da se jim tudi kapital izplača. Po javnem mnenju večina prič zasluži, da bi bile poleg Aristotelesovke sedele na zatožni klopi.«⁷¹

Tovrstno pridobitništvo med ženskami je bilo na Slovenskem pojav, ki se je z afero Aristoteles prvič prikazal na svetlem in je požel ostre odzive. Satirični časopis *Brencelj*, blizu konservativnemu staroslovenskemu taboru, je v rubriki, ki naj bi jo v ljubljanskem narečju pisala služabnica premožne Ljubljančanke, okaral oškodovanke za pohlepnost, vendar bi bila služabnica pripravljena isti greh spregledati, če bi se afera odvila v moškem krogu.

»K' je bla tista frava [gospa, iz nem. Frau] Aristotlovka te dni pred rihto v procés zavolj petruga goljfvih dolgov, se je pokazal, de so tud naša frava per njih dnarje imel in še precéj velik, zato, k' je strašne činže [obresti, iz nem. Zinsen] al vontrese plačvala, dokler je kej

67 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 4. 3. 1874, 72, Ženski polom v Ljubljani pred sodnijo.

68 *Laibacher Tagblatt*, 20. 2. 1874, 3, Schwindel in Frauenkreisen.

69 *Slovenski narod*, 25. 2. 1874, 3, Pred tukajšno sodnijo.

70 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 4. 3. 1874, 73, Ženski polom v Ljubljani pred sodnijo.

71 *Soča*, 5. 3. 1874, 3, V Ljubljani 4. marcija.

dnarja imela. [...] Jest jim na vso moč prvošim, če so kej zgubli per Aristotlovk, sej so na to vižo že drugih dost odrli, k' imajo zmirej kej tisteh bekselnov [menice, iz nem. Wechsel] v rokah. [...] Če že možki s takim dnarjam vohrnujejo, ni toko za zamert; ženske pa, posebno take, kterih možje imajo dost zaslužka al psoldenge, b' ne smele se pečat s tako vohrnijo. Al je to kršansk?«⁷²

Podobna stališča je mogoče prebrati v katoliškem *Slovenecu*, ki je ocenil, da so se vse ženske, ki so se na tak ali drugačen način udeležile sojenja, izneverile svoji ženskosti in vsemu, kar družba pričakuje od njih kot žensk.

»Dobrovoljni in galantni pisatelji in pesniki vsih civiliziranih narodov slavé žensko kot boljšo polovico človeškega rodu, nji pripisujejo večo mero blagih, nježnih lastnost, njenemu srcu večo občutljivost, usmiljenost, milost, mehkost, sploh vse, kar je v stanu sladiti življenje človeško. In mi tem pisateljem in pesnikom radi verjamemo, čeravno nas lastne skušnje mnogokrat nasprotno učé. [...] Take in morda še drugačne misli so nas obhajale, ko smo gledali podobo dvorane deželne sodnije ljubljanske ravno minule dni. Podoba, ki se nam je tu kazala, je pač pravi pamflet na sodbo žensko bitje občudovajočih ali slavečih pesnikov in pisateljev, kajti ako bi kdo sodil vse ženstvo po tem, kar je v sodnijski dvorani opazoval na posameznih njegovih zastopnikih, bi pač ne mogel drugače, kakor tužen dati slovó misli, da je žensko bitje obdano s še tako tanjko pajčevino poezije, če se tudi prišteva tako imenovanim omikanim ali višim krogom.«⁷³

Morda pa pogled v liberalni tisk pokaže nekaj več razumevanja do žensk, vpletelih v afero? Ne, ravno nasprotno. Vzemimo *Slovenski narod*, ki je v šestdelnem podlistku *Postna premišljevanja* satirično seciral kulturni boj na Slovenskem. Polovico podlistkov je napisal liberalni politik in književnik Janko Kersnik, med njimi tudi tistega, ki omenja Terezijo Aristoteles.⁷⁴ Avtor *Jare gospode* je ocenil, da so ženske na sojenju razbile idealizirano predstavo o vlogi in funkciji žensk v (slovenski) družbi.

»Pa naj govori še kdo za žensko emancipacijo! Pa naj se še kdo pritožuje, da žene in gospodičine pri nas niso tako svobodne, tako enakopravne, kakor mi – gospodje tega stvarjenja! [...] [P]odrl [se mi je] pri kapucinadi [moralizirajoči govor] Kozjakovi in pri lepem govoru državnega pravdnika g. Kočevarja ves lepi sanj o ženski emancipaciji, v katerega so me bili zazibali razni ženski posvetni in trcijalski glasovi, ki so prevladovali v dvorani. – Čudna, v istini čudna je bila družba, ki je stala one dni v raznih poslovih pred ljubljanskimi sodniki. Idealist, ki le o ženskih idealih sanjari, bi bil našel tu celo lekarno za svojo bolezen. Vsi ženski stanovi skoro so bili zastopani po lepim in nelepim eksemplarih, – naivnost in prebrisanost, gizdavost in trcijalstvo – vse, vse se je bilo sešlo k zadnjemu aktu tragikomične drame: 'Aristoteles & Comp.'. Kje si, ti godec Preširnov, ki si pel o ženskih: Da one same nam ur'jo roké,

72 *Brencelj*, 1874, št. 1–3, 6, Rešpehtarjova kuharica.

73 *Slovenec*, 3. 3. 1874, 4, Iz sodnijske dvorane.

74 Kersnik, *Zbrano delo*, 499–504. Jurčič, *Zbrano delo*, 540.

Da one same nam glave vedré [sklepna verza Ženske zvestobe];
ali bi bil ti pač ponovil to svojo hvalo pri onem tridnevem prizoru? Skoraj, vsaj komur se
tu nij glava zvedrila, temu se ne bo – ni danes, ni jutri – nikdar!«⁷⁵

Tovrstni pogledi so bili v tem obdobju nekaj običajnega. Ženska emancipacija se na Slovenskem v času afere Aristoteles še ni pričela, javna mnenja v podporo žensk pa so bila redka;⁷⁶ za ilustracijo: leta 1874 je bila Marica Nadlišek Bartol stara sedem let, Zofka Kveder pa se ni še niti rodila. Vidni katoliški in liberalni predstavniki so glede žensk gojili podobna, do pridobivanja političnih pravic skeptična ali povsem negativna prepričanja. »Ženska utegne biti dobra gospodinja, dobra mati, za kar jo je Bog vstvaril, za drugo pa v obče nikjer ne veljá,«⁷⁷ je pisal *Slovenec*, za *Slovenski narod* pa so bili zametki ženskega gibanja, ki so prišli z Zahoda, »čudni« in »nezreli klici«. ⁷⁸ Tudi bodoči prvak liberalcev, še ne tridesetletni Ivan Tavčar, je leta 1880 zapisal: »Kaj bode ženska o svobodi govorila? To je pač tako, kakor če bi knez Bismark vstal ter pate-tično govoril o koristi tega ali onega kuhinjskega orodja.«⁷⁹ Zavračanje emancipacije je temeljilo na psevdoznanstvenih razlagah, pri katerih je prednjačil priznani pato-log, anatom in predsednik avstrijske akademije znanosti Carl baron pl. Rokitsansky. Akademik ni skrival svojega kategorično odklonilnega stališča do emancipacije,⁸⁰ ki ga je med drugim utemeljeval z »ugotovitvijo«, da so možgani žensk tri- do štirikrat lažji od moških možganov.⁸¹ Domnevno znanstveni argumenti so se pojavljali tudi v slovenskem tisku, denimo pri trditvah, da ženske ne bi smele prevzeti poučevanja vseh šolskih predmetov, saj »ženski spol uže od nature nij za to odločen«, ker nimajo potrebne telesne moči niti duševne pripravljenosti za tak poklic: »Ali so mar ženske res tako potrpežljive dušice? Ha, ha! Pa pustimo to!«⁸²

Zaključek

Če verjamemo poročanju tiska, je bila Ljubljana pod vplivom senzacionalnega procesa zoper Terezijo Aristoteles še dober mesec dni po njegovem zaključku.⁸³ Mešetarjenje je za nekaj časa zastalo. Časopisje je zadovoljno ugotavljalo, da je proces razkril, kdo so glavne oderuhinje, ki se jim bodo zdaj lahko vsi izognili.⁸⁴ In res, že med sojenjem je Flora pl. Gariboldi povedala, »da je pri ljudeh vse zaupanje zgubila

75 *Slovenski narod*, 8. 3. 1874, 1, Postna premišljevanja.

76 Vodopivec, Kako so ženske, 35–38.

77 *Slovenec*, 25. 5. 1878, 2, Šola nekdaj in sedaj.

78 *Slovenski narod*, 25. 5. 1869, 1, Malo poglavje o naših ženskih.

79 Dr. J. T., Cesar Jožef, 1.

80 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 18. 8. 1875, 278, Iz Dunaja.

81 *Slovenski narod*, 4. 1. 1873, 4, Možgani pri ženskih.

82 G., O naših učiteljicah, 1, 2.

83 *Tagespost*, 10. 4. 1874, 9, Laibach, 9. April.

84 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 4. 3. 1874, 73, Ženski polom v Ljubljani pred sodnijo.

ter da se zdaj z mešetarjenjem ne more nič zaslužiti«. ⁸⁵ Zastoj pa je bil le kratkotrajen. Konec leta je časopisje že jezno poročalo o ponovnem vzponu »ženskih vampirjev«, ki zahtevajo visoke provizije. ⁸⁶

O tem, kaj se je dogajalo s Terezijo Aristoteles po zaključku postopka, je znanega le malo. Njen soprog Jožef Aristoteles je umrl 5. oktobra 1876, star 59 let, zaradi srčne napake. ⁸⁷ Družina še vedno ni imela sreče s financami, saj je sin Pavel Aristoteles, ki je prav tako postal lesni trgovec, leta 1880 moral organizirati prisilno dražbo svojega premoženja, da je poplačal neki dolg. ⁸⁸ Njegova mati je umrla leta 1899. Njeni smrti je časopisje namenilo le kratko notico: »75-letna Terezija Aristoteles je umrla nagle smrti. Zvečer je še večerjala se slastjo, zjutraj pa so jo našli mrtvo v njeni postelji.« ⁸⁹

Afera Aristoteles je dogodek, ki ni imel dolgoročnega vpliva v slovenski zgodovini in je sčasoma utonil v pozabo, vendar omogoča zanimiv vpogled v slovensko družbo na začetku 70. let 19. stoletja. Afera ni bila politična, zato je v nasprotju z ustaljeno navado slovenski tisk ni slikal črno-belo, temveč je negativno prikazal kar vse vpletene strani: ene kot goljufe, druge kot izkoriščevalce in tretje kot vsiljive radovedneže. Afera je namesto na političnega posegla na globlji nivo, saj je družbi zastavila vprašanja o položaju žensk in o tem, kaj je ženskam dovoljeno in kaj jim ni oziroma kaj se zanje spodobi in kaj ne. Četudi tega ni neposredno omenil noben časnikar, je za poročanjem o sojenju, ki je pogosto imelo ironične, jedko satirične ali šaljive tone, mogoče zaslutiti tudi skrb zaradi pojava do takrat neznanega sveta mešetarjenja in poslovnih goljufij med ženskami. Aristoteles je s svojo precedenčno goljufijo nehote vplivala na način, na katerega je slovenska javnost gledala na ženske. Vsekakor ni dosegla izboljšanja javnega mnenja o ženskah, uspelo pa ji je pri vcepljanju spoznanja, da so ženske sposobne samostojno in premišljeno storiti tudi dejanja, ki jim jih še včeraj nihče ne bi pripisal.

Viri in literatura

Literatura

- Cerar – Danilo, Anton. *Spomini*. Ljubljana: samozaložba, 1930.
- Dr. J. T. Cesar Jožef v našem nemškem gledališči. *Slovenski narod* 13, 1880, št. 278, 1, 2.
- G. O naših učiteljicah. *Slovenski narod* 8, 1875, št. 148, 1, 2.
- Jurčič, Josip. *Zbrano delo: deseta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Kersnik, Janko. *Zbrano delo: peta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.
- Nebel, Julian. *Adele Spitzeder: der größte Bankenbetrug aller Zeiten*. München: Finanz Buch Verlag, 2017.

⁸⁵ *Slovenski narod*, 28. 2. 1874, 3, Dva ženska ljubljanska Plahta.

⁸⁶ *Laibacher Tagblatt*, 17. 12. 1874, 3, Weibliche Vampire.

⁸⁷ *Laibacher Tagblatt*, 6. 10. 1876, 3, Verstorbene.

⁸⁸ *Laibacher Zeitung*, 18. 2. 1880, 328, Exekutive Fahrnis-Versteigerung.

⁸⁹ *Edinost*, 27. 4. 1899, 3, Drobne vesti.

- Paupié, Kurt. *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848–1859: Band I: Wien*. Wien, Stuttgart: Wilhelm Braumüller, 1960.
- Studen, Andrej. Ženski polom pred sodnijo v Ljubljani. V: Janez Cvirn (ur.). *Slovenska kronika XIX. stoletja: 1861–1883*, 271, 272. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Vodopivec, Peter. Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900). *Zgodovina za vse* 1, št. 2 (1994): 30–44.
- Vodopivec, Peter. Velika gospodarska kriza 1873 in Slovenci. *Prispevki za novejšo zgodovino* 39, št. 2 (1999): 25–38.
- Wellmer, Arnold. Dem Frühling entgegen!. *Allgemeine Zeitung*, 1874, št. 89, 1351.
- Zajc, Marko in Janez Polajnar. *Naši in vaši: iz zgodovine slovenskega časopisnega diskurza v 19. in na začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2012.
- Žigon, Tanja. *Nemško časopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Študentska založba, 2001.

Periodični tisk

- *Brencelj*, 1874.
- *Das Vaterland*, 1874.
- *Deutsche Zeitung*, 1874.
- *Die Presse*, 1874.
- *Edinost*, 1899.
- *Gemeinde-Zeitung*, 1874.
- *Grazer Volksblatt*, 1874.
- *Grazer Zeitung*, 1874.
- *Innsbrucker Nachrichten*, 1873–1874.
- *Laibacher Tagblatt*, 1874–1876.
- *Laibacher Zeitung*, 1865–1880.
- *Neue Freie Presse*, 1874.
- *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 1874, 1877.
- *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 1874–1875.
- *Slovenec*, 1874–1878.
- *Slovenski narod*, 1869–1874.
- *Soča*, 1874.
- *Tagespost*, 1874.